

דף כח

רבי אלעזר אומר: אפילו שאר הנשים – מפני שקרובה לניוול (מפרשים; יו"ד שנה). והוא הטעם שמוציאים את האשה קודם לאיש, מפני שהיא קרובה לניוול יותר מן האיש (אבל רבתי יא; יו"ד שנה). ואין חילוק בזה בין ילדה לזקנה (פ"ת שם בשם תשב"ץ).

מה פרה אדומה מכפרת אף מיתתן של צדיקים מכפרת. ראה בספר משך חכמה אחרי-מות טז, א, שלש בחינות וטעמים בכפרת מיתת צדיקים.

שכן בלשון יוני קורין לאחת הן. כיוצא בזה מצינו בכמה מקומות בדברי רז"ל, שהמקראות נדרשים ומתפרשים על פי לשונות העמים; –

ע' ברכות לב. 'זיחל' – שאחזו אחילו.

שבת סג: 'שכן בלשון יונית קורין לכלב למס'. ובגליון הש"ס לרעק"א ציין שם לסוכה לה. (דרשו שם 'הדר' על אתרוג עפ"י לשון יווני למים), ולסנהדרין ד: ('טט בכתפי...') ועוד כיו"ב.

בשבת פה. דרשו חוי מלשון חויא.

בפסחים סא. 'רבי אומר לשון סורסי הוא...'

ביומא עה: דרשו 'שליז' לשון סילוא, קוץ בארמית.

ובסוכה ה: 'כרובים' כרביא, כתינוק.

וערש"י ריש תצא עה"פ 'לא תתעמר בה' – שכן בלשון פרסי קורין לעבדות ושימוש 'עזמראה'.

וכבר פרש השל"ה (מסכת פסחים, שמא) שהכוונה בכל זה שהמלה שבלשון הקדש נשתכח פירושה, והיא נתגלגלה ובאה לשאר לשונות העמים.

וכן כתב בספר נחל קדומים (להרחי"ד"א. ואתתנן יד). וכיו"ב מובא מגורי האר"י שמתוך שנברא העולם בלשון הקדש, נשארו מלים בודדות ממנה בלשונות העמים – ע' בספר חדש האביב שבת קטו: מגדים חדשים שם לא. ויש להעיר שבבחדושי הר"ן בסנהדרין (פו) כתב על דרשת 'טט בכתפי...' שהוא רמז בעלמא.

– כל האותיות יש להן בן זוג, א-ט ב-ח וכו', מלבד האותיות ה' ו' – מכאן רמז ל'הן' – אחת (עפ"י הערך).

בעניני עונש 'כרת' ומשמעותו – ע' במובא ביוסף דעת, בנספח שבסוף מסכת כריתות.

אמר רבא: חיי בני ומוזני לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא... מדברי הרשב"א בתשובותיו (ח"א קמח) נראה שדבר זה שנוי במחלוקת החכמים. זו לשונו: שאלת, הא דאמרינן בני חיי ומוזני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא, ומפסוקי התורה נראה בהפך הגמור, כי בזכות ובעונש הדבר תלוי.

תשובה: הדבר הזה נחלקו בו חכמי ישראל בכמה מקומות בתלמוד, אם יש מזל לישראל או אם אין מזל לישראל... ונראה לי כי לא נחלקו אלא במקרה היחידים ולא במה ששייג את הציבור, כי לדעת כולם כח הציבור גדול לידון על פי מעשיהם לטוב או למוטב, והתורה דברה על הכלל לא על הפרט... ואף על פי שתמצא בחזקיה שמעתי את תפלתך... והספתי על ימיך חמש עשרה שנה – המלך כציבור, שהציבור וכל ישראל תלויים בו.

וזה כדעת האומר יש מזל לישראל, אבל לדעת האומר אין מזל, התורה דברה בין על הכלל בין על הפרט. וכן אנו עושים מעשים על פי הסברה הזו, וכדאמרינן כמאן מצלינן האידינא אמריעי ואקצירי, כרבי יוסי'. (וע"ע מש"כ בשו"ת הרשב"א ח"א תט [ונמצא במיוחסות לרמב"ן רפז] וח"ה מח). ואולם רבנו בחיי (לך טו, ה; עקב ח, יח) כתב שמחלוקת האמוראים אם יש מזל לישראל אם לאו, על הכלל נשנתה, אבל ביחיד ודאי שיש מזל, כמו שאמרו בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא אלא במזלא. ועוד הוסיף (בפרשת וילך לא, יד) שאף שיחיד תלוי במזל, יש בכחה של תפלה לשנותו. וזה כעין שכתבו התוס' שאין המזל מוחלט בישראל ופעמים שמשנתנה על ידי זכות. וכן כתב הריטב"א, ע"ש.

וזה לשון ר"צ הכהן בספרו רסיסי לילה (ר"ט מג): 'צורך האדם בעולם ידוע שהם שלשה דברים; חיים, וקיום החיים והמשכה לדורות דהיינו בני. ואמרו ז"ל דלאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא. ולכאורה זה נגד המבואר בתורה ובדרו"ל בכל מקום דהכל במשפט, ובראש השנה אדם נידון על כל זה, ומתפללין בכל יום תמיד על ג' אלה... וגם אמרו ז"ל (שבת קנז). אין מזל לישראל, וזה הקשו התוס' ע"ש.

אבל באמת הך מזלא אינו ממזלות הרקיע שהאצטגנינים יודעים, שעל זה אמרו דאין מזל כו' על ידיעתם מצד מערכת המזלות, כי אצל בני ישראל הכל במשפט עליון יתברך שמו כפי כשרון נפשותם, אבל מזלא זה הוא מה שאמרו בריש ב"ק ובשבת (גג): 'אדם דאית ליה מזלא' פירש"י: מלאך מליץ, והנה זה ודאי מצד הזכות וכמו שאמרו בשבת (לב)... והוא פשוט גם כן, כי אין מליצה ולימוד סנגוריא אלא כשבאים במשפט. ואמנם שורש ענין מלאך מליץ שיש לכל אחד מישראל ואפילו לתינוק בן יומו כדמוכח מהא דריש ב"ק אם כן ע"כ אינו מלאך הנוצר על ידי עשיית המצות, רק דעצם נפש האדם שהיא חצובה מכסא הכבוד שהוא למעלה מעולם המלאכים, הנה יש בו מכל העולמות שתחתיו כידוע... ומצד שורשו בעולם המלאכים הוא המלאך מליץ דהיינו כח נפשו עצמה, ולכן נקרא 'מזלא' – שהוא שורש הנפש מה שנפל לגורלו בתולדה, שעל זה אמרו (גדה טז): טפה זו מה תהא עליה כו' רצה לומר איזה נפש יושפע בה...

ומליצת המלאך לפי שעל ידי העבירות מתישין כח פמליא של מעלה (איכה רבה א ו), ואף דשם בעולם המלאכים אין זכות וחובה מכל מקום מצד הזכות וחובה שלמטה כן הוא כח השירה והשתדלות דמלאכים, ר"ל מצד שהם עצם שורש לנפשות דיישראל. וכח המליצה הוא כפי כח המעשים, כי אין בחירה ורצון במלאכים שרוצה להיות מליץ ולהגיד כך, רק שהוא ממילא, שכשהאדם זכאי הרי כח המלאכיי שבו למעלה בעולם המלאכים הוא מלאך מליץ, ושורש נשמתו בעולם הכסא מקבלת אורה כראוי להשפיע לרוח ולנפש, כטעם 'מקדשין אותו מלמעלה' (יומא לט).

ונמצא כפי זה הכל תלוי בזכותא [וזהו מצד הבחירה דעולם הזה, ומצד הידיעה דאמת הכל תלוי במזלא, ובאמת כולא חד]. ואמנם עם כל זאת בעולם הזה יש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים, וכן להיפך. ואמרו ז"ל (ברכות ז): על רשע שהשעה משחקת לו מרום משפטיך מנגדו – ואיך אפשר זה והלא כל משפטיו אמת? רק דבאמת אין לך אדם שאין בו זכות וחובה וכמו שאמרו אפילו פושעי ישראל מלאים מצות, ואדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וענין שיקול הזכיות והעבירות כבר כתב הרמב"ם בהלכות תשובה שהם שקולים רק בדעתו של הש"י, ויציב פתגם כי אין בזה ידיעה כלל, אע"פ שרו"ל אמרו בכל מקום זה גדול מזה – הוא בדרך כלל כפי משפט התורה, אבל משפט שלמעלה כפי פרטי הנפשות אין שום נפש דומה לחבירו. וזהו החילוק דמזלא שאין תלוי בזכותא, דהגם דתרווייהו צדיקים גמורים ושנים במעשיהם, מ"מ אצל זה מתעורר כח אותו מלאך מליץ על ידי זכיות ידועות

להזיל עליו שפע בני חיי ומוזוני ממזלו העליון ולא אצל זה, אע"פ שעשה גם כן אותן זכויות מ"מ בהשפטו כפי שורש מזלו יהיה נידון בענין אחר. וכן להיפך, ברשעים, דיש ד'מרום משפטיך' – שאין כח במדת משפט לדונו על רשעתו באותה שעה המשחקת לו מצד איזה זכות המרעיש כנגדם ומחפה על הכל לפי משפט השעה. והדברים ארוכים בדרך המשפט שלמעלה דברים שהם כבשונו של עולם. והכלל דהכל במשפט ועם כל זה תלוי במזלא, דהמשפט של זכויות וחובות לענין המשכת בני חיי ומוזוני בעולם הזה תלוי במזלא.

וענין התפילה שאמרו ז"ל (ברכות ו:): שהוא מדברים העומדים ברומו של עולם, היינו במקום המזלא, שהוא מרומם מענין העולם הזה כנזכר, והיינו כי התפילה היא פועלת שינויים במזלא, וזה כל שורש ענין התפילה, כי המזלא הוא המקבל ונהנה מזיו השכינה והתפילה הוא להמשפיע יתברך שמו, וכפי תוקף ההשפעה מלמעלה כן הוא ההשתנות בבני חיי ומוזוני נגד המזל... ואולם התורה עוד למעלה מזה... (עע"ש באורך, ובעמ' 175).

ע"ע בהרחבה בענין מזל ובחירה – בספר מכתב מאלהיו ח"ד עמ' 98 ואילך, מועתק ביוסף דעת שבת קנו.

'... דהא רבה ורב חסדא... רבה חיה ארבעין'. כאן מבואר שמזלו הוא שגרם לו זאת, ובמקום אחר (ראש השנה יח). מפורש משום שרבה בא מבית עלי לכך חי ארבעים שנה. ופירושו התוס' (שם) שמכל מקום אם לא משום המזל, היתה זכות התורה מגנת עליו.

ובספר דובר צדק (עמ' 160) פירש שבאמת הכל אחד, שזהו הנקרא 'מזל' – שורשו הנעלם הנמשך מן האבות (כנ"ל), הגם שהוא לא פעל כלום.

ומבואר בראש-השנה שם שהשתדלותו היתה יכולה להועיל, אילו עסק בגמילות חסדים כאביי – כי ביד האדם לשנות מזלו, וכמו שכתבו התוס'. ומכל מקום היה שוה לרב חסדא בהשתדלותו, רק שהוא מצד מזלו היה צריך השתדלות יותר ולרב חסדא היה די בפחות (עע"ש, ובעמ' 181, ובספר פוקד עקרים עמ' 14; ספר הזכרונות (בסוף 'דברי סופרים' עמ' 54); ליקוטי מאמרים עמ' 168. וע"ע מאור עינים – לקוטים ד"ה כשרצה אברהם).

'מאן ספיין מאן רקיע'. 'שמעתי פירושו טהור וזך כמו הרקיע – רוצה לומר נקי מנגיעה לרע' (מתוך צדקת הצדיק רלה).

'אמר ליה ולא קא מרחם מר אעניא, אהוא גברא אמאי לא קא מרחם'. יש לתמוה על ההשוואה בין פת לחם לנשמת חיים; אם הוא מרחם ונותן מפתו לעני, מדוע יתן בשל כך גם את נשמתו – אלא ידע מלאך המות היטב ברבי חייא שכאשר הוא נותן פרוסה לעני, את כל לבו ונפשו הוא נותן לו עמה, על כן ביקשו שירחם גם עליו ויתן לו את נשמתו ממש (עפ"י שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ ט תשל"א, כב תשל"ב).

(ע"ב) 'נשים במועד מענות... מאי אמרן...' מפורש בכתובים ובדרוז"ל שהנשים היו המקוננות, לא האנשים. ולדעת רבי יהודה (בסנהדרין כ) הנשים הולכות לפני המטה. ואמרו בירושלמי (סנהדרין ב, ד) לפי שגרמו מיתה לעולם. מכל זה יש ללמוד שישנה תחושה מיוחדת לאשה והרגשת צער המיתה יותר מלאיש (עפ"י לקט שיחות מוסר לגר"א שר, ח"ב עמ' תפד – בשם חותנו הגר"צ פינקל מסלבדוקא). וע"ע בסנהדרין מג. 'הוצא ליהרג משקין אותו... נשים יקרות שבירושלים היו מתנדבות ומביאות אותן...'

ויי לאזלא ויי לחבילא' – הוי להולך, הוי למי שהוא ממושכן ונתבע לשלם הפקדון שאצלו – היא רוחו של אדם המופקדת אצלו ונדרש להשיבה (ר"ה; הערוך). ויש מפרשים שהיו מקוננות כן על אדם שמת עם חובות הרבה ובניו מתמשכנים עליהן, היו אומרות: וי להולך זה ווי לבניו המתמשכנים עליו (עפ"י רא"ש).

'שייול איצטלא דמלתא לבר חורין דשלימו זוודיה' – על קברו של אדם בעל ממון שכלה ממונו, היו מקוננות: הקבורה טובה לו מן החיים; השאול ('שייול') הוא כבגד של מילת ('איצטלא דמלתא') לכן חורין שכלו מזונותיו (הערוך 'שיול').

'... ומצינו בגמרא הרבה 'אמרי אינשי' מאחר שנכתבו בגמרא ודאי הם ד"ת גמור. ובשלהי מועד קטן מימרות דנשי דשכנציב [ושם ה' שכיחי ליצים כדאיתא בפרק ערבי פסחים (ק"ב)] והיו רגילים בשיחות יפות לליצנות ויש מהם גם כן שייכות לדברי תורה לענין הספד ואבל, דאז מסתלקות הליצנות בבית האבל]...'.
(מתוך דובר צדק עמ' 153)

זאיכא דאמרי דלא ידל – ידלוניה. מי שאין מגביה עצמו, אחרים מגביהים אותו (הערוך 'דל' ב).

'כשמתו בניו של רבי ישמעאל נכנסו ד' זקנים לנחמו... אמר להם ר' טרפון דעו שחכם גדול הוא ובקי באגדות, אל יכנס אחד מכם לתוך דברי חבירו. אמר רבי עקיבא ואני אחרון...'. נראה מקור להנהגה זו של תכנון הדברים ועריכתם קודם הניחום, מהאמור ברעי איוב [שלמדו משם הלכות ניחום כדלהלן], 'ויעודו יחדו לבוא לנוד לו ולנחמו' (איוב ג).

*

'בשעת מיתתו זוכה הצדיק שנשמתו העליונה תתאחד עם התחתונה בשלמות. איתא בגמרא שמיתת הצדיקים היא כמשחל בניתא מחלבא (כמשוך שער מחלב) – מיתה מתוך דבקות, בלי התנגדות הגוף. ויש כמה דרגות בזה. המדרגה העליונה היא מיתה נשיקה שהזוכה במיתה צדיקים גדולים, שמסתלקים מן העולם תוך דביקותם בו יתב'. מדרגה יותר נמוכה היא שהצדיק מסתלק מתוך התגלות נשמתו העליונה אליו ודבקותו בה, כדאיתא בזהר הקדוש (יחי ריח)... בשעת מיתתו, מתגלה לצדיק נשמתו העליונה – 'איתוסף רוחא עלאה ביה' ומתקשרת ומתאחדת הנשמה החיצונה עם הפנימית, שהיא רוחניותו הטהורה – העולם הבא שלו שרכש לו על ידי עבודתו. אז זוכה הוא להשגות עליונות שלא היה יכול לזכות להן בחייו. ועל ידי התדבקותו באור עליון זה, הוא נפרד מהגוף בלי עיכובים מצד החומריות. עתה זוכה הוא לגילויים עליונים יותר מכבוד ה', שלא זכה להם עדיין בחייו – כי לא יראני האדם וחי – שכן אילו השיגם בחיים חיותו, היתה מתבטלת בחירתו ולא היה לו עוד מקום בעולם הזה, עולם הבחירה. זוהי מיתת הצדיקים שעליה נאמר 'כמשחל בניתא מחלבא'.
ברם אצל הרשעים פרידתם מהגוף היא קשה מאד, כאמרם רז"ל קשה יציאת נשמה מן הגוף כציפורי בפי הוושט (כחבל שיש בו קשר ויוצא בקושי מן התורן. רש"י). ביאור דבריהם: לרשע אין שום שייכות אל נשמתו, ורוחניותו מתה בקרבו, וכיון שכל תוכן חייו היו התאוות החומריות לכן אין

נפשו רוצה לצאת מן הגוף, ויש לה יסורים גדולים כשמוציאים אותה בעל כרחיה. גם אחרי המיתה היא רוצה לחזור אל הגוף (כדאיתא בזהור שם: 'כל שבעת יומין נשמתא אזלא מביתה לקבריה ומקבריה לביתה, ומתאבלת עלוי דגופא, דכתיב (איוב יד) אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל). ויש לה יסורים נוראים כשמרגישה שהגוף, שהוא משאת נפשה, נרקב וכלה. כאמרם רז"ל: 'קשה רימה למת כמחט בבשר החי', דהיינו שרואה אפסות עולם הזה שהיה כל תוכנה; ואלה הם יסורי חיבוט הקבר שבאים לזכך את הנפש משייכותה אל העולם הזה' (מתוך מכתב מאליהו ח"ג עמ' 28-30).

עוד על מיתת צדיקים ותלמידי חכמים ו'מיתת נשיקה' – ע' שיר השירים רבה א,ה; רבנו בחיי ר"פ אמור; כלי יקר ופנים יפות שם; תיקוני זהר קמו; אור החיים בחקותי כו,יא.

*

'הנה פשוט דהמצוה לנחם אבלים, אינו רק זה שמברכים אותו שהמקום ינחם אותו, היינו שיתן לו חיזוק להתנחם, דבזה לכד אין האדם מתנחם ונעשה שקט ברוחו שזהו עיקר התנחומין שחייבה תורה, אלא כדמצינו בחברי דאיוב שבאו אליו לנחמו, שהרבו לדבר אליו, וכן אליהוא, והקב"ה בעצמו, עד שנשקט רוחו עליו. ואיכא במועד קטן אמר רבי יוחנן אין מנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח אבל... שלא שייך זה לענין אמירת המקום ינחם אותך, שברכה זו שייך אף כשאין האבל אומר כלום... עכ"פ משמע שאמירת המנחמים 'המקום ינחם אותך' הוא רק גמר דברים של המנחמים להאבל, שלכן בזמן שלא שייך ממש ענין התנחומין, שהוא כשעומדים בשורה תיכף אחר הקבורה... וכן כשבאו לבית הכנסת קודם מזמור שיר ליום השבת... הנהיגו לעשות הפחות שבתנחומים שאפשר... ולכן נוהגין זה אנשים שבאו לקיים מצות תנחומין ממש שיושבין ומתעכבין שם איזה זמן, ושמעו ודברו דברי תנחומין ממש, שבגמר דברים, כשכבר קיים מצות התנחומין, לגמור בברכה זו דהמקום ינחם אותך, בשעה שפורש מבית האבלים לילך לביתו, שהרי התירו לומר ברכה זו להעם במקום תנחומים בכל מקום שאירע להיות זמן קצר עם האבל, שלכן פורשין מן האבל בברכה זו. וכיוון שהוא פרישה, לא שייך לומר זה כל כך כשעדיין הוא יושב, אלא כשכבר עמד לילך מבית האבל לביתו, שניכר שהוא פורש שם לילך מבית האבל' (מתוך אגרות משה או"ח ח"ה כ,כא).

ע"ע במהות הניחום והנהגתה, ביוסף דעת סוכה מא: כה:

דף כט

זאמר רבי לוי בר חיתא: הנפטר מן המת לא יאמר לו לך לשלום אלא לך בשלום. הנפטר מן החי לא יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום. פירוש, כי חבירו צריך תפילה על המקום שהולך לשם, כי מכאן כבר נפטר הוא בשלום, ואילו במת הוא להפך, צריך שילך מכאן בשלום ואז ימצא השלום שם בודאי, ואם אינו הולך מכאן בשלום שאין בידו מעשים טובים, לא ימצא שם שלום, לפיכך צריך שיעשו לו סימן טוב כי בשלום הוא הולך (ריטב"א).

– האדם צריך להיות הולך ונע אל השלמות, וכאשר הגיע לשלימותו מסתלק לעולם העליון לאור באור החיים. ועל כן אומרים לחי 'לך לשלום' (עפ"י שם משמואל וישב תרע"ו).